

ВРЕМЕТО НА ЛЕВСКИ

По проект
„По следите на миналото за достойно бъдеще”
BG051PO001.4.2-03/29

Водеща организация – Община „Попово”
с партньори –
КПД „Родно Лудогорие”, гр. София
и
ОУ „Св. Климент Охридски”, гр. Попово
Проект, финансиран
по Оперативна програма
„Развитие на човешките ресурси” 2007–2013,
съфинансирана от
Европейския социален фонд
на Европейския съюз

ВРЕМЕТО НА ЛЕВСКИ СБОРНИК СТАТИИ

НАУЧЕН РЕДАКТОР
ДОЦ. ПЛАМЕН МИТЕВ

Културно-просветно дружество „Родно Лудогорие“
София•2010

Съдържание

<i>Пламен Митев. Предговор</i>	7
<i>Ваня Рачева. Добруджа във вихъра на руско-турската война от 1828–1829 г.</i>	19
<i>Милена Тафрова. Между реформите и революцията. Мидхат паша и българското националноосвободително движение през 1864 – 1868 г.</i>	51
<i>Владимир Пеев. Добродетелната дружина и преговорите със Сърбия през 1867–1868 г.</i>	88
<i>Борис Илиев. Васил Левски и Лудогорието</i>	145
<i>Борис Илиев. Горна баня. (Една интересна книга за битка на шопите и едно неизвестно сведение за посещение на Васил Левски в селото)</i>	154
<i>Антоанета Кирилова. Комитетите от Голямоизворския окръжен център в материалното осигуряване на вътрешната революционна организация</i>	161
<i>Борис Илиев. Отново за пълномощно № 3, издадено от Левски на 15.XI.1872 г.</i>	198
<i>Пламен Митев „Да се върви на бой, без да губим ни минута!“ (Размисли върху отколешния спор „за“ и „против“ идеята на Любен Каравелов от есента на 1872 г. за вдигане на въстание в Българско)</i>	209
<i>Огняна Маждракова. За подготовката на въстанието през есента на 1875 г. в Старозагорско и Чирпанско и за някои негови герои поборници</i>	237
<i>Кета Мирчева. За последните години от живота на Любен Каравелов – имало ли е прелом</i>	292
<i>Борис Илиев. Четата на Таньо Стоянов (Таньо Войвода)</i>	333
<i>Александър Стефанов. Паметникът на незабравимий. Българският поборникъ „Левски“ въ гр. София</i>	351
<i>Списък на съкращенията</i>	419

© Пламен Митев, предговор, 2010

© Александър Стефанов, Антоанета Кирилова, Борис Илиев,
Ваня Рачева, Владимир Пеев, Кета Мирчева, Милена Тафрова,
Огняна Маждракова, Пламен Митев, автори, 2010

© Жеко Алексиев, художник на корицата, 2010

© Културно-просветно дружество „Родно Лудогорие“, 2010

ISBN 978-954-9493-27-6

Един мой приятел често повтаря: „Ние българите нямаме нужда от Христос, ние си имаме Левски!“ За праволинейните моралисти подобно твърдение е равносилно на богохулство, за родните песимисти – признание, че в съвременна България липсват водачи (спасители) от ранга на Дякона, за незапознатия с историята ни чужденец – поредното доказателство за необяснимата странност в политическата ни култура да живеем настоящето и да мислим бъдещето си чрез героите от миналото си, а за домораслите ни лъжеглобалисти – една от многото ненужни на модерния европейски гражданин митологеми от отминалите вече соцвремена. Кой е всъщност Левски и какво ни дава той: пример за подражание, мяра за себеотдаване, за решимост и смелост, за духовна чистота и любовордие, за справедливост и отговорност? Дали, възкачвайки го на най-високия пиедестал в националната ни история, изчиствайки образа му и от най-малките възможни несъвършенства (колебания или грешки), ние съзнателно не го натикваме в ролята на така необходимия ни коректив, на онзи, който само с присъствието си ще ни напомня, че сме се отклонили от избрания път, че сме предали вярата (идеалите) си? Къде и каква е тогава истината за героя, комуто народът отдавна е отредил ролята на единствения в историята ни Апостол на Свободата? Кой го направи прочее такъв – делата му или следовниците му?...

Това са само част от въпросите, които неизбежно вълнуват всеки, докоснал се до личността на Левски. Въпроси, повечето от които остават без еднозначни отговори или по-скоро, отговорите на които всяко поколение българи и всеки един от нас трябва сам да намери за себе си. В желанието си да се доближим до Апостола, такъв, какъвто той е бил – истински, реален човек, със своите си мечти и радости, неволи и тревоги, съмнения и надежди, ние (авторите на настоящия сборник) избрахме един малко по-различен подход. Съобразявайки се с действително огромната по обем книжина, посветена на създателя на ВРО и на автора на прочутата „Нареда“, ние решихме да не преразказваме отново и отново добре известните биографични факти за него, а да се опитаме да разкрием времето и света, в които той е живял. Затова и обединихме

отделните текстове с общото заглавие „Времето на Левски“ – оно-ва познато и непознато, бурно и превратно време на българския XIX в., същото това време, което по думите на самия Апостол „то нас обръща и ние него“.

Разбира се, наясно сме, че да се представи и осмисли политическото ни Възраждане е амбициозна и трудоемка задача. Още повече, че за разлика от предходния век, често определян не само у нас, като „дългия осемнадесети век“, XIX-то столетие за българите премина някак на един дъх. Белязан от катаклизми и неочаквани обрати, радикални реформи и военни конфликти, бунтове и въстания, XIX в. вкара някак отведнъж подвластното християнско население в Новото време. За три-четири десетилетия българите трябваше да навакнат изгубеното под сянката на падишаха и да догонват другите европейски народи, които ги бяха далеч изпреварили в своето развитие. Без своя държава и църква, с тепърва формиращ се национален елит, насилствено натикани във водовъртежа на големия Източен въпрос, те се озоваха пред неочаквани изпитания, пред предизвикателства, които изискваха от тях нови подходи, нови идеи, нови решения.

Включените в сб. „Времето на Левски“ материали си поставят за цел да очертаят част от контурите на тази именно сложна, многопластова мозайка на епохата, в която се роди и живя Апостола. Някои от статиите проследяват различните (вътрешни и външни) аспекти на българския политически въпрос. Други се докосват до едни от най-дискутираните в родната ни историопис въпроси, свързани с делото на Левски. Трети осветляват еволюцията и приемствеността в развитието на националноосвободителното движение през 60-те и 70-те години на XIX в. Четвърти отново изкарват на яве нашенските пред и следосвобожденски страсти около оценката на водачите на националната ни революция, паметта за Дякона, както и употребата на неговото име и идейно наследство. И още нещо. Съставянето и издаването на настоящия сборник не би било възможно без материалната подкрепа и съдействие на община Попово и на сдружение „Родно Лудогорие“, за което най-искрено им благодарим!

Пламен Митев

ОТРАЖЕНИЕТО НА РУСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА ОТ 1828–1829 г. И ОДРИНСКИЯТ МИР ОТ 2 СЕПТЕМВРИ 1829 г. ВЪРХУ БЪЛГАРИТЕ В ДОБРУДЖА

Ваня Рачева

АДМИНИСТРАТИВНА, ДЕМОГРАФСКА И ЕТНИЧЕСКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА РЕГИОНА

В брой 9 на издавания от Александър Екзарх Цариградски вестник от ноември 1850 г. в рубриката *Восточно-северна България* четем следното: *В гостолубивите пазухи на Добруджа прибегнали са толко злополучни човеци, щото целий народ на това красно място съставлява се сега от людие, които най-напред се лишиха от своето отечество и не имаха от що да живеят. Подбуждани от нужда да найдат едно прибежище и мало хляб, двадесет разни народи дойдоха на това място и найдоха тамо не само потребното си препитание, но и средства да добият едно доста почтено имение. Всите жители на това място не имаха друго намерение, кога дойдоха в Добруджа, освен печалбата...¹.* Този кратък цитат фокусира, както ще видим, няколко важни характеристики за района на Добруджа през Възраждането и е особено актуален за десетилетието след осмата поред руско-турска война, тази от 1828–1829 г. Материалът в Цариградски вестник продължава със статистическа таблица, от която е видно, че в средата на XIX в. в Добруджа живеят

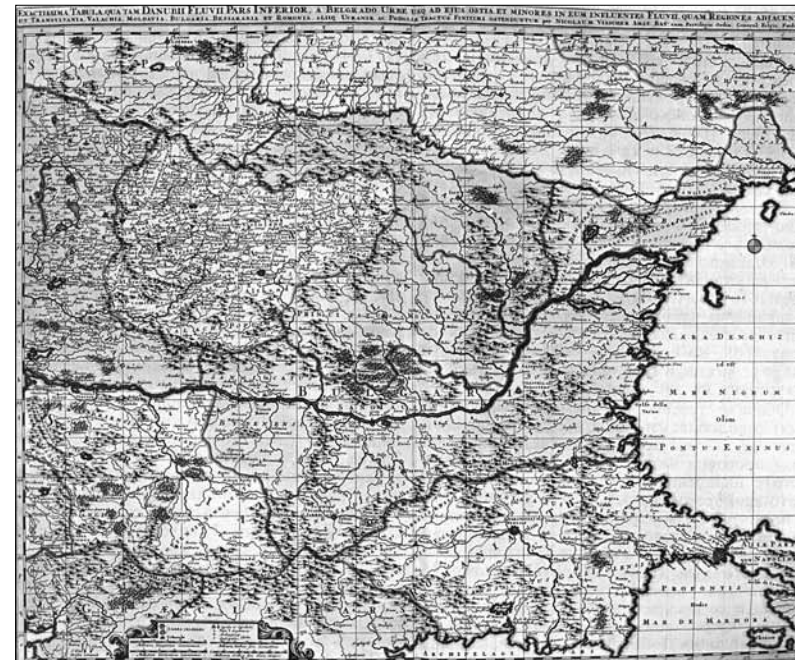
¹ Цариградски вестник, № 9, 11 ноември 1850, с. 17.

15 121 семейства². От тях 3731 са български, 3454 – турски, 2980 – влашки, 1092 – казашки, 747 – липовански, 225 – татарски, 212 – цигански, 200 – гръцки, 145 – арабски, 150 – еврейски, 126 – арменски и 59 – немски. Интересно е как и къде са разпределени българските семейства според вестникарската публикация. Най-много от тях живеят в Бабадаг и района около него – 1007 семейства. Следват Хаджиоглу Пазарджишко (Добричко) – 932, Тулчанско – 850, Балчишко – 682, Исакчанско и Мачинско – 162. Последни според тази статистика са районите на Кюстенджа, Хърсово и Мангалия, в които живеят съответно 60, 20 и 18 български семейства.

За изследователите на Възраждането границите на Добруджа не са тези, които са очертани на днешната политическа карта. Османският географ Хаджи Калфа например пише, че *Добруджа се нарича покрайнината, която се простира над Силистра край дунавския бряг, от една страна, и брега на Черно море, от друга, до Айтос, чито кадилъци зависят от Силистра. Тези кадилъци са Умурфаки, Айтос, Бабадаг, Текфургьоли, Чардак, Провадия, Шумен, Хаджиоглу Пазарджик, Караагач, Исакча, Мачин, Хърсово*³. В административно отношение от края на XIV в.

² Османската данъчна практика „брои“ населението по данъчни единици и в документите това често се отбелязва с термина *хане*, семейство. Това е нужно да се отчете и в цитираната публикация, защото приблизителният брой на населението подлежи на допълнително изчисление. Освен това в публикуваната статистика не са включени тогавашните Силистренска и Тутраканска каза, както отбелязва и един от най-добрите познавачи на историята на Добруджа през Възраждането, проф. Велко Тонев. Според него не е отчетен и броят на мъжете-бекъри – търговци, занаятчии и овчари, които са съществена част от българското население на Добруджа. Вж.: Тонев, В. Добруджа през Възраждането (Културен живот, църковно-национални борби, революционни движения). Варна, 1973, с. 16.

³ *Аргиров, Ст.* Румелия и Босна. Географски описал Мустафа бен Абдуллах Хаджи Калфа. – Архив. Поселищен преглед, I, 1938, т. 2, с. 87.

Добруджа върху картата на холандския картограф Николаус Фишер, изобразяваща долното течение на Дунав, ок. 1660 г.

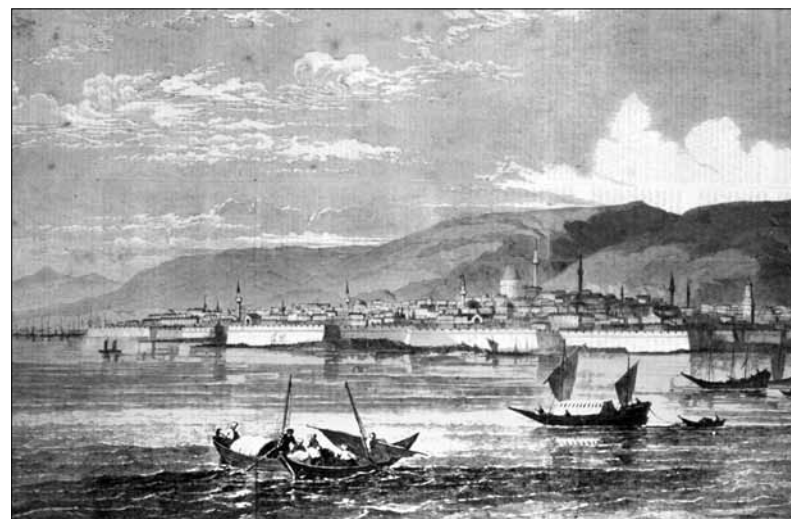
Добруджа е в състава на обширния Силистренски санджак, който в началото обхваща цяла Източна България от Силистра и Дервентските възвишения до устието на Дунав. Османистът Страшимир Димитров, подробно проучвал административно-териториалните промени в района, установява, че през XV в. Южна Добруджа е в два *вилаета* – Силистра и Варна. Към Варненска нахия се включени Балчик и Каварна с околните им села. Средна Добруджа е обхваната в нахията Текфургьол, наричана понякога и Карасу (Черна вода), в която влизат Черна вода, Мангалия и Кюстенджа. Северна Добруджа съставлява нахията Хърсово, в която са включени Бабадаг и Карахарманлък от крайморската зона и крайдунавските градове, разположени надолу от Хърсово. През

Добруджа върху картата на френския картограф Гийом Делил, изобразяваща „Черно море и Малка Татария“, началото на XVIII в.

втората половина на XVII в. създадената административна организация вече удовлетворява нуждите на държавата и просъществува без съществени изменения чак до втората четвърт на XIX в.⁴ При реформата от 60-те години на XIX в. в новосъздадения Дунавски вилает влиза и Добруджа, като територията ѝ е поделена между три санджака (окръзи). Най-голяма част е в Тулчански санджак (през 1859 г. центърът е преместен от Бабадаг в Тулча), който обхваща казите Тулча,

⁴ *Кратка история на Добруджа*. Съставит. В. Тонев, Й. Зарчев. Варна, 1986, с. 11, 82–84. Димитров, С., Н. Жечев, В. Тонев. История на Добруджа. Т. 3, С., 1988.

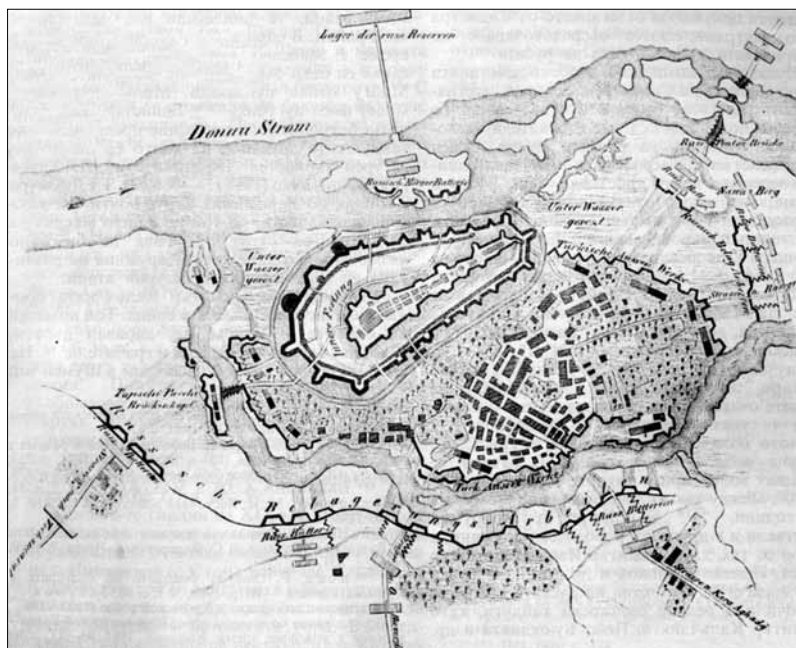

Силистра. Старинна гравюра

Сулина, Бабадаг, Мачин, Хърсово, Меджидие, Кюстенджа и нахиите Стара Килия, Махмудие, Исакча и Черна вода. Казите Мангалия, Балчик и Хаджиоглу Пазарджик (Добрич) са предадени към Варненски санджак, а Силистренска и Тутраканска – към Русенски. В църковно-административно отношение през XV–XIX в. Добруджа е поделена между Варненската и Силистренската (Доростолска) митрополия. В границите на първата са районите на Хаджиоглу Пазарджик, Балчик, Каварна и Кюстенджа, а във втората – крайдунавската област и цяла Северна Добруджа⁵.

Макар османското нашествие да не заварва етнически еднородно население в Добруджа, историческите свидетелства сочат, че болшинството от жителите на района са бълга-

⁵ Тонев, В. Цит. съч., с. 12. *Кратка история на Добруджа...*, 105–106.

План на Силистра от 1854 г., публикуван във френско списание

ри. Коренното население е подложено на сериозни изпитания. Многобройни разселвания и опустошения, при това не само от първите години на завоеванието, съпътстват всекидневието му. Голяма част от жителите се разпиляват, което дава основание на някои съвременници да говорят за вътрешността на Добруджа като за пустинна, ненаселена земя. Сериозни демографски сътресения преживява районът в средата на XV в., когато няколко средноевропейски коалиции воюват с Османската империя и Добруджа често е арена на бойните им действия. Така само през 1445 г. във Влахия се изселват 7–8000 българи, което за онова време е значително население и води до запустяване на десетки села. Сериозни разорения търпи населението на областта и от нескончаемите походи на влашки и молдовски войводи на юг от Дунав.

Особено безпощаден е Влад IV Цепеш (1456–1462), заради чиито методи на воюване срещу него се изправят не само османците, но и местното християнско население⁶.

Със завземането на генуезките колонии по Северното черноморие и Бесарабия от Османската империя и с постепенното овладяване на Крим и укрепването на османските крепости Аккерман и Бендер, значението на Добруджа през XVI в. като военен път нараства. Оттук минават османските армии срещу Полша, а по-късно и срещу Русия. Активен фактор във военните конфликти по това време стават украинските казаци и кримските татари. Обект на казашки нападения е Добруджанското черноморско крайбрежие през XVI и началото на XVII в. При някои от тях дори е подпалена Варна, нападени и разграбвани са Балчик, Каварна, Кюстенджа и др.⁷

Успоредно с изселванията на християни, в първите векове от установяването на османска власт в региона тече и процес на ислямизиране на завареното население. Наблюдаваният от пътешествениците турско-мюсюлмански облик на градовете и селата на Добруджа е резултат не само от настъпилите административни и военни промени. Съвременната българска наука установява пътищата, по които се е променял верско-етническият облик на населението на Добруджа. Градската мюсюлманска рая се създава *не чрез колонизация на малоазийско население, а изключително чрез помохамеданчване на местното християнско население*. С времето се очертава новата етническа характеристика на Добруджа. Българското и гръцкото население съхраняват силни позиции и в приморските райони, а вътрешността на Добруджа от XVI в. нататък придобива *тюрко-татарски облик*⁸.

⁶ *Кратка история на Добруджа...*, 80–85.

⁷ Пак там, с. 82, 94–97.

⁸ *Димитров, С., Н. Жечев, В. Тонев*. Цит. съч., с. 6, 18–22. *Кратка история на Добруджа...*, 86–88.

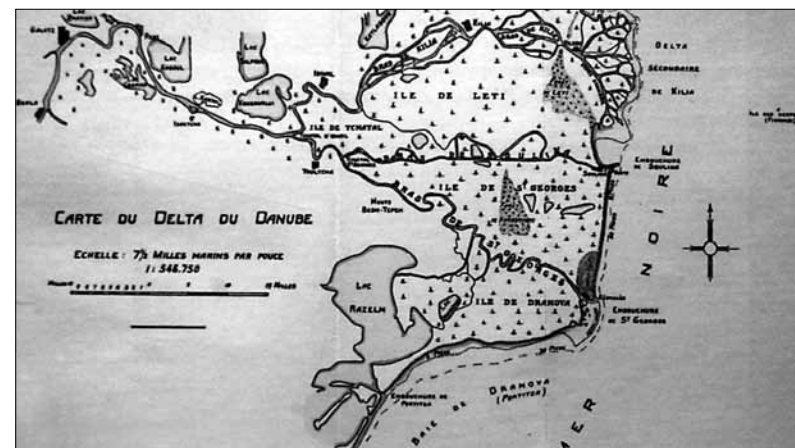
Заселването на татари в Добруджа става видимо след 1476 г., когато Кримското ханство е присъединено към Османската империя. До началото на XVII в. повечето от татарите са със статут на военизирано население, но впоследствие властта ги превръща в обикновени раетски селяни. Очевидно техните селища са многобройни и компактни, защото в простонароден език Добруджа започва да се нарича Татария, *страна на татарите*. Така е отбелязвана и на някои географски карти⁹.

През XVII в. и особено през Възраждането в Добруджа се заселват и жители от Влашко, Молдова и Трансилвания, като последните са главно сезонно пребиваващи скотовъдци (мокани). Сред основните причини за трайното отсядане на власите в Османската империя са бягството от военна служба и от крепостничеството. Повечето се установяват в крайдунавските части (аналогично е положението на влашките заселници и в Северозападна България, във Видинско). С течение на времето най-многобройни от християнското население в Добруджа, след българите, ще се окажат румънците¹⁰.

Една от най-характерните и големи демографски групи за Добруджа през разглеждания период и може би най-атрактивната е тази на руските заселници. Първи тук идват донските казаци или некрасовци, наречени така по името на предводителя си Игнат Некрасов. Известни са още като староверци,

⁹ Някои чуждестранни дипломати приемат, че към средата на XIX в. татарите са над 10 000 души. Но в периода 1856–1860 г. има нова татарска колонизация в Добруджа, когато от Крим се изселват около 100 000 татари, много от които са оземлени в Добруджа, а между Черна вода и Кюстенджа за тях е създаден нов град, наречен Меджидие. През 1864 г., когато Русия налага окончателно властта си над кавказките планинци, в Османската империя, частично и в Добруджа, са настанени и черкези. Така мюсюлманското население в Добруджа придобива още по-изразителен характер. Вж. повече: *Кратка история на Добруджа...*, с. 89, 127. *Тонев, В.* Цит. съч., 24–25.

¹⁰ *Кратка история на Добруджа...*, с. 89. *Тонев, В.* Цит. съч., с. 19.

Карта на делтата на Дунав от 1830 г.

старобрядци или липовани. Те са прогонени от Русия по времето на император Петър I като разколници и бунтовници и част от тях се установяват в делтата на Дунав. Високата порта им осигурява земя и пълна административна автономия, но ги задължава да участват при война със свои отряди, които сами да издържат и комплектоват. Втората голяма група от руско население са запорожките казаци (известни още като малоруси), които се заселват в Добруджа към 1775 г., след като императрица Екатерина II ограничава свободите и привилегиите им. Споменато бе, че десетилетия наред преди това те нападат и опустошават крайбрежието на областта. Между двете групи заселници отношенията невинаги са добросъседски и често избухват кръвопролитни стълкновения. Руските заселници в Добруджа неведнъж участват на страната на Османската империя в зачестилите руско-турски войни, затова не е учудващо, че при преминаването на руските войски на юг от Дунав техните селища са първите, които са опустошавани. По време на войната от 1828–1829 г. обаче част от тях

приемат руско поданство и впоследствие се връщат в Русия. Това кара Високата порта постепенно да премахне особеностите им статут и да ги приравни с останалата християнска рая¹¹.

Етническата характеристика на населението в Добруджа няма да е пълна, ако не отбележим и присъствието на още няколко групи. Значителна общност представляват гагаузите. До началото на XIX в. тя е внушителна по състав и е съсредоточена главно по Черноморското крайбрежие в района между Варна и Кюстенджа. В резултат на руско-турските войни в края на XVIII и особено в първите три десетилетия на XIX в. много от тях се изселват в Бесарабия. Сред най-старото, макар и сравнително малобройно, население на Добруджа са гърците. Живеят в крайбрежните на Дунав и Черно море селища и са предимно търговци. Подобно е разположението и на евреите, които започват да се установяват по тези места през XVI в., бягайки най-често от Испания и Полша. Почти едновременно с тях идват и първите арменски заселници, които основават свои колонии в Хаджиоглу Пазарджик, Силистра, Тутракан, Тулча, Бабадаг. Най-късно заселилата се компактна група немюсюлмани в Северна Добруджа са немските колонисти, дошли тук в началото на 40-те години на XIX в. от Южна Русия и Бесарабия¹².

¹¹ Тонев, В. Цит. съч., 20–21, 34. *Кратка история на Добруджа...*, с. 89. Шишов, А. Русские генерал-фельдмаршалы Дибич-Забалканский, Паскевич-Эриванский. М., 2001, с. 71, 73.

¹² Тонев, В. Цит. съч., 21–23. *Кратка история на Добруджа...*, с. 89, 127, 136. Повече за произхода на гагаузите вж.: Димитров, С. Гагаузкият проблем. – Във: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Велико Търново, 1995, т. 4, 147–168.

ДОБРУДЖА ВЪВ ВИХЪРА НА РУСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА ОТ 1828–1829 г.

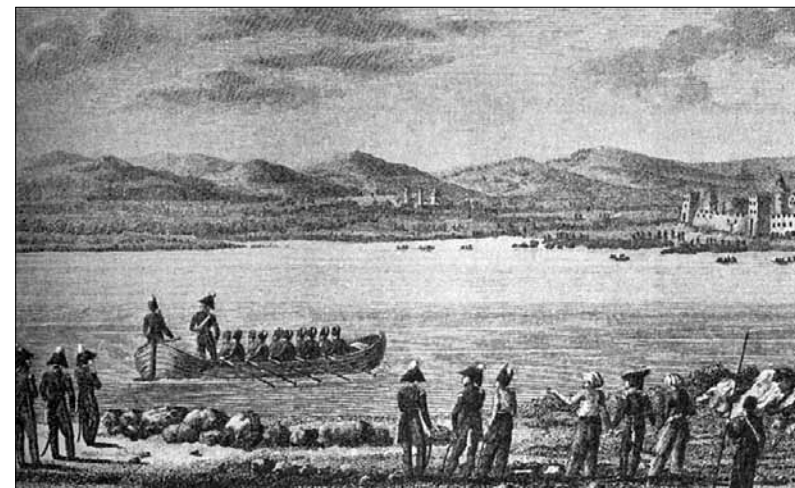
След поредица неуспешни мирни инициативи на Русия, Англия и Франция за уреждане на гръцкия въпрос на 14 април 1828 г. император Николай I (1825–1855) обявява война на Османската империя. В манифеста на императора се откриват политическите цели на войната за Русия, които на Балканите се свеждат до следното: да се застави Портата да приеме режим на корабоплаване през Проливите, изгоден за руската търговия; султанът да приеме решенията на трите Велики сили за автономия на Гърция, а също да гарантира статута на Влахия и Молдова и да регулира положението на Сърбия; да се постигне окончателно разграничаване на територията между Русия и Османската империя в делтата на р. Дунав и да се сринат турските крепости по левия бряг на реката, в княжествата. Това е важно и поради желанието на Русия да въведе карантинни пунктове в тези съседни на Добруджа райони с цел ограничаване разпространението на опустошителните по онова време епидемии от чума и холера. Не на последно място, сред преследваните от Русия цели на войната е получаването на сериозна парична компенсация за нанесени щети на южноруската търговия след началото на Гръцкото въстание от 1821 г.¹³ Както ще видим по-долу, проблемът с изплащането от страна на Портата на исканата от император Николай I контрибуция и гаранциите за това може да се окаже косвено обвързан с българска територия... Междувременно Русия ясно заявява, че за осъществяване на своите цели няма да си служи с „революционни средства“ и няма да подстрекава християнските поданици на султан Махмуд II (1808–1839) към въстание.

¹³ *Внешняя политика России. XIX и начало XX в. Документы российского МИД. Серия II (1815–1830 гг.) Т. 7 (15), М., 1992, с. 482, 497–501, д. 166.*

Император Николай I (1825–1855)

В средата на април 1828 г. за водене на войната с Русия турското командване разчита на около 100 000-на армия, която може да бъде подкрепена от местно опълчение. От редовната армия 40 000 души са на Кавказкия фронт, където, както показва историята на руско-турските войни, често се развивали решаващи за крайната победа сражения. Останалите подразделения са групирани във Видин, в крепостите по левия бряг на долното течение на р. Дунав (под общото командване на силистренския паша Хаджи Ахмед), в района на Бабадаг и частично във вътрешността на Добруджа. Високата порта разполага с недостатъчно мобилизирани войски на

Император Николай I минава р. Дунав през 1828 г.

юг от Балкана, главно в Одрин, в Цариград и в района на Проливите¹⁴.

В руските изследвания за войната може да се срещне твърдението, че султанът и приближените му нямали предварително разработен стратегически план, че се предверявали на помощта от Австрия и останалите Велики сили, които не биха позволили на Русия да съкруши Империята, че разчитали предимно на отбранителна тактика и на сражения,

¹⁴ Статистически данни и сведения за хода на двете кампании могат да се намерят и проследят по-подробно у следните автори: Лукьянович, Н. Описание турецкой войны 1828 и 1829 гг. Ч. I–IV, СПб, 1844–1847. Епанчин, Н. Очерк похода 1829 г. в Европейской Турции. Т. I–III, СПб, 1906–1907. Пейчев, А. Оперативните действия по време на руско-турската война от 1828–1829 г. – Във: Одринският мир от 1829 г. и балканските народи. С., 1981, 93–111. Широкоград, А. Русско-турецкие войны 1676–1918 гг. Минск – Москва, 2000, 392–418. Шишов, А. Цит. съч. Прегледът на военните действие в статията е направен на основата на тези източници.

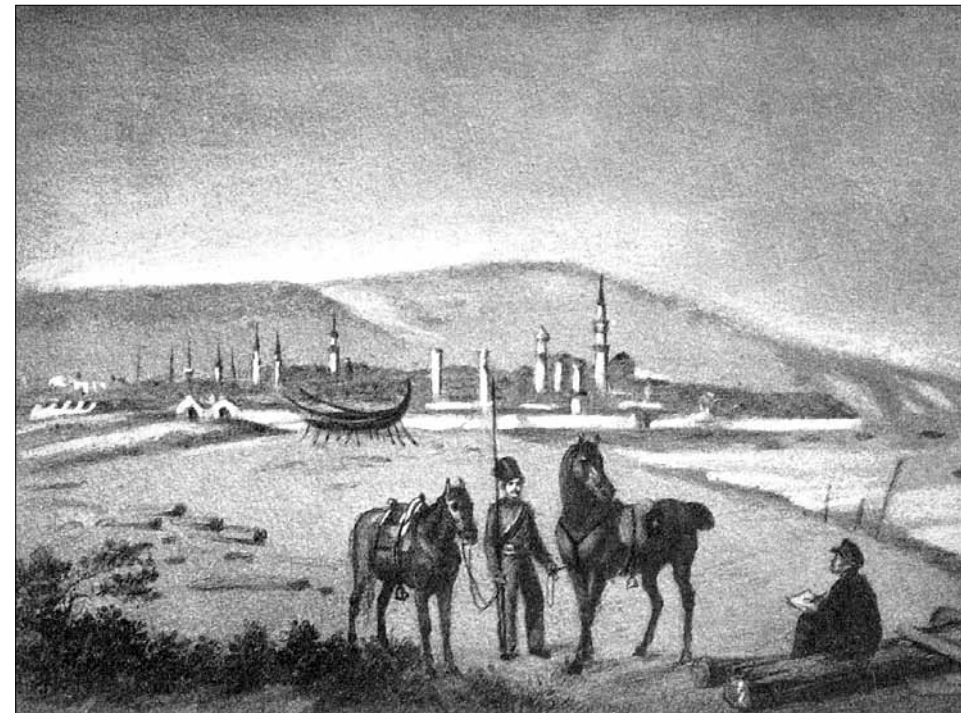

Султан Махмуд II

водени от добре укрепените и снабдени с боеприпаси и провизии крайбрежни крепости и от тези, разположени в Добруджа. Сред причините за известно подценяване на противника от руска страна могат да се открият няколко. Известно е, че по това време османската армия все още е заета с потушаването на гръцкото въстание и държи в Пелопонес и Македония сериозни военни части. Началото на войната съвпада с едва започналите военни реформи и новата наборна армия след унищожаването на еничарския корпус през 1826 г. е съставена от добре комплектова-

ни и модерно въоръжени отряди, на които обаче им липсва боен опит¹⁵. Турският флот, съкрушен в средиземноморското сражение при Наварин от есента на 1827 г., все още не е възстановен напълно. А сред част от турското военно съсловие съществува сериозно недоверие (и дори брожение) спрямо предприетите от Махмуд II реформи. Не на последно място трябва да се отбележи и желанието на младия руски импера-

¹⁵ Равносметката от късната есен на 1828 г. за руските резултати от водената кампания ще принуди дори умелия дипломат и руски външен министър по това време граф Карл В. Неселроде да признае в конфиденциална записка до руските посланици в Европа не само конкретни военни неуспехи, но също и факта, че новонабраните турски войски *се сражават храбро и нередко успешно*. Вж.: *Внешняя политика России...*, т. 7 (15), с. 638, д. 210.

Варненската крепост, 1828 г.

тор бързо да се докаже лично на бойното поле, включително и заради своя предшественик и брат император Александър I, покрил се със славата на победител на Наполеон Бонапарт. Именно затова първата кампания от 1828 г. протича под непосредственото наблюдение на император Николай I и нередко прякото му участие във вземането и осъществяването на стратегически и военни решения е определящо.

Русия започва войната, формирайки две действащи армии – Кавказка (първа), командвана от генерал И. Паскевич, в състав от 30 000 души и Дунавска (втора) начело с гене-

Генерал-фелдмаршал
П. Витгенщайн,
главнокомандващ руската
армия на Балканите
през 1828 г.

рал-фелдмаршал П. Витгенщайн. Макар престарелият фелдмаршал Витгенщайн да е формален главнокомандващ, често решенията му са завоалирани и препятствани от младия и амбициозен началник на Генералния щаб и личен довереник на императора граф И. Дибич. Неслучайно от февруари 1829 г. именно той ще смени официално главнокомандващия на Втората действаща армия и като такъв ще завърши победоносно войната. Преди окупирането на Влахия и Молдова и преминаването на р. Дунав, в списъчния състав на руската полева армия се числят 94 638 души, а заедно с нестроевите военни чинове – 115 563, в това число 75 141 пехота и 29 497 регулярна кавалерия и ирегулярна конница. Артилерията на руската армия се състои от около 400 оръдия. В състава на четирите армейски корпуса влизат и 30 донски казашки полка. Трябва обаче да се отбележи, че тези цифри не отразяват действителния брой на руската армия, която взема участие в първата кампания на българска територия. Сериозна част от войските са ангажирани с охраната на Влахия и тила на

Генерал-фелдмаршал
И. Дибич,
главнокомандващ
руската армия
на Балканите през 1829 г.

руската армия откъм Видин, Сърбия и Австрия. Други много скоро ще бъдат отделени за гарнизонна служба в завладените и предадени се крепости в Добруджа. Сериозни трудности изпитва руската армия с доставката на провизии и лекарства, а трудният терен, лошата войскова храна и климатичните условия скоро ще доведат до масови епидемии от дизентерия и холера, а впоследствие и от чума, от които са засегнати не само войските на двете воюващи страни, но и местното население, оказало се в театъра на бойните действия. Смъртността от т.нар. *санитарни загуби* за руската армия в тази война ще се окаже много висока¹⁶.

¹⁶ Шишов, А. Цит. съч., с. 78. Някои автори твърдят, че в руската армия в края на тази война от голямата чумна епидемия са засегнати около една трета от целия ѝ състав, или 100 000 души са жертви на епидемии и болести (от всички жертви само 2500 са загинали в боя). Вж.: Дойнов, Ст. Българският въпрос по време на руско-турската война 1828–1829 година. – Във: Сборник в чест на 65-годишнината на

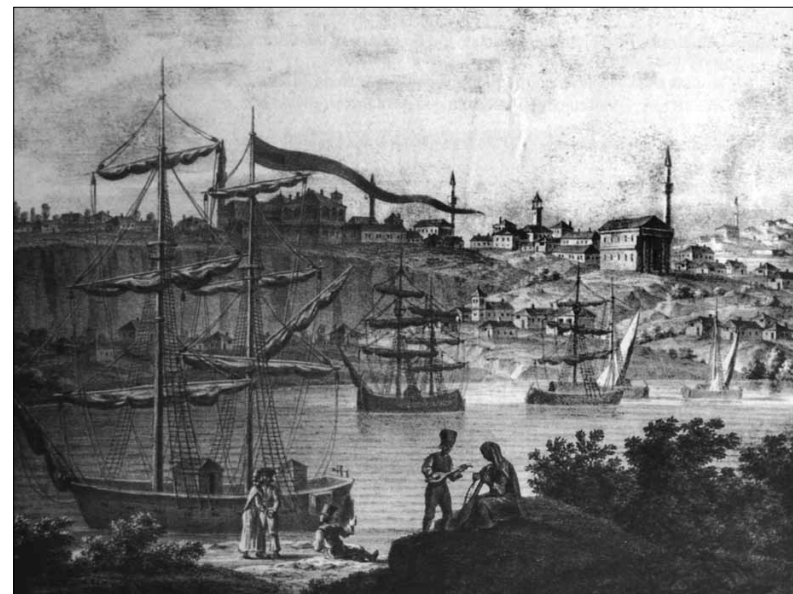
В средата на април 1828 г. е отпечатано и впоследствие разпространено обръщение на главнокомандващия на Втората руска армия до *жители* на България, *православни християни и мохамедани*. Населението е призовано да посрещне дружелюбно и с доверие войските, да не се плаши от тях и да не напуска жилищата си, домашните занимания и занаяти. Да не се поддава на грабежи, насилия и отмъщение. Специално българите са призовани да снабдяват армията с необходимото за придвижването ѝ и да я продоволстват. Главнокомандващият обещава да не допуска неприятелски действия срещу мирното население от страна на поверената му войска. Но също така уверява, че нарушителите на спокойствието навсякъде ще бъдат наказвани, безредиците ще се препятстват с необходимата строгост, за да не станат повод за анархия и други неизбежни бедствия от войната. В документа няма призив за военна подкрепа към руската армия, нито за създаване на доброволчески формирования от местното население¹⁷.

Да проследим накратко хода на кампанията от 1828 г. Първата обсадена от руските сили турска крепост е Браила, което цели да отвлече вниманието от минаването на р. Дунав. Форсирането на реката става между крепостите Измаил и Рени, в близост до Сатуново. Подготовката и осъществяването на операцията се забавят поради ниския и заблатен терен и трудностите от пролетното пълноводие в делтата и започват на 27 май. Но личният пример и присъствието на императора мобилизират руската армия, която след минаването на реката се насочва към Бабадаг, Исакча, Мачин, Хърсово и Тулча. Главните сили достигат в началото на юни Черна вода. Отбраняващият Браила Сюлейман паша се оказва откъснат

проф. д.и.н. Димитър Игнатовски. Шумен, 2005, с. 80. *Пейчев, А.* Цит. съч., с. 111.

¹⁷ *Внешняя политика России...*, т. 7 (15), с. 491, д. 165. ПСП БКД, 1894, кн. 47, 794–795.

Браила. Старинна гравюра

от другите турски групировки в Добруджа и на 6 юни подписва изгодна капитулация. Съгласно документа на целия гарнизон е позволено да се изтегли в Силистра, с което увеличава и без това сериозните съпротивителни сили на тази крепост¹⁸.

В началото на юни напуснатите от турските гарнизони крепости по долното течение на Дунав са овладени, след като на 7 юни руските войски влизат и в Хърсово и Кюстенджа. Създават се условия за насочване на основните руски сили към укрепления „четиригълник“ (включващ сериозните крепости Силистра, Хаджиоглу Пазарджик (Добрич), Шумен и Варна). Но придвижването е забавено неоправдано в района на т.нар. Траянов вал и Черна вода, което дава възмож-

---

¹⁸ *Внешняя политика России...*, т. 7 (15), 557–558, д. 187.

ност на османската армия да прехвърли и групира силни подразделения в стратегически важните, добре укрепени и снабдени крепости Шумен и Варна. Настъплението на руската армия е подновено през втората половина на юни по посока на Хаджиоглу Пазарджик, откъдето се предвиждат действия в две посоки. По идея на генерал Дибич основните сили са насочени към Шумен и в присъствието на император Николай I в началото на юли крепостта е обсадена. Тук турският гарнизон брои близо 40 000 души начело с доверения на султана Хюсеин паша, под чието командване бе унищожен еничарският корпус. По същото време част от руската армия е прехвърлена във Влахия, за да подкрепи започналата обсада на Силистра. Същевременно към Варна е насочен отряд на генерал Ушаков. Той е подкрепен от активните действия на руския Черноморски флот под командването на адмирал Грейг. Скоро там се премества и император Николай I, за да наблюдава и ръководи лично военните действия, но до пълна обсада на крепостта ще се стигне едва в началото на август, когато за командващ силите тук ще бъде назначен губернаторът на Новорусийския край генерал-адютант граф М. С. Воронцов.

Бегъл поглед върху географската карта може да ни подведе по отношение успеваемостта на първоначалните действия на руската армия, обхванали сравнително голям район. Защото практически те водят до разпиляване на недостатъчните сили, които се оказват съсредоточени около три неприятелски крепости със силни гарнизони: Варна, Шумен и Силистра. Липсват достатъчно военни подразделения за провеждане на полеви операции, тъй като значителни части са ангажирани и с охраната на армейските комуникации. Тук трябва да си припомним демографската характеристика на Добруджа, където руската армия се оказва в недотам „гостоприемна“ среда. С настъпването на лятото се увеличават трудностите по снабдяването, всекидневно се налага отделяне на войскови части за подsigуряване на храна и вода. Така

в късното лято и началото на есента инициативата на бойния театър фактически преминава в ръцете на османската армия.

Руското нахлуване отвъд Дунав поставя българското население в трудно положение. Голяма част от християните изоставят мирния си труд и своите селища, за да се преселват в райони, отдалечени от военните действия. Политиката на частично и временно разместване на немюсюлманското население между Варна и Мидия не е нова за Портата и тя е провеждана от началото на войната¹⁹. Но сред причините за очертаващите се изселвания е и бягството от плъзналите зарази и болести, от продоволствените реквизиции. В очертаващата се трудна ситуация император Николай I разрешава създаването на доброволчески отряди главно от живеещите в емиграция *благонадеждни българи* с условие, че след подписването на мира ще се преселят в Русия. Всъщност отрядите от балкански доброволци, създадени на принципа на малки ирегулярни пеши и конни поделения, действат през цялата война. Специално тези, които оперират в района на Добруджа и изпълняват функции по разузнаване, охрана на комуникациите, действия в тила на турската армия, а нерядко и обикновено грабителство, свързано с реквизиране на стада добитък за изхранване на армията, са под общото командване на полковник И. П. Липранди²⁰.

Интересно е да отбележим на този фон опитите на някои представители на българската емиграция да поставят пред

---

¹⁹ Димитров, С., Н. Жечев, В. Тонев. Цит. съч., с. 142. Шеремет, В. Функционирование военных и гражданских институтов Османской империи в условиях войны с Россией 1828–1829 гг. – Във: Восток в Новое время, экономика, государственный строй. М., 1991, 204–205.

²⁰ Жечев, Н. Българите в руско-турската война от 1828–1829 г. – Във: Одринският мир от 1829 г. и балканските народи. С., 1981, 115–119, 121–123. Дойнов, С. Цит. съч., с. 77. За живота, дейността и интересния архив на полковник Липранди вж.: Ииутин, В. Иван Петрович Липранди (1790–1880). – Советское славяноведение, 1989, кн. 2, 85–94.

руското командване и лично пред императора български политически искания. В края на юли в руския лагер при Шумен, където е разположен щабът на главнокомандващия, пристига представителят на българската емиграция Александър Некович²¹. На 30 същия месец той подава Просба до главнокомандващия руските войски в България. Текстът на подадения Меморандум показва, че Александър Некович е упълномощен от българския народ да представи *неговата нужда*: императорът да приеме *под свое покровителство и този нещастен народ, разсеян по разни места на турските владения*, както е *благоволил да приеме под свое покровителство и защита Сърбия, Влахия, Молдова и Гърция*. Конкретната молба към император Николай I е да удостои българите с *такова монаршеско покровителство, с каквото ще бъдат удостоени другите единоверци*, обитаващи цитираните земи. Първите три по това време имат различен статут и различна степен на автономност спрямо Портата, а гърците водят борба за независимост; но и за тях в настоящия момент Великите сили предвиждат автономия. Явно основният замисъл на българските искания и на стоящите зад документа инициатори прозира в опита да се ангажира в самото начало на войната руската политика с българския въпрос. Това може да се постигне, като Русия разпростре и върху българите своето право на покровителство на православните християни.

Към подадената молба е добавено и лично писмо до руския император със същата дата, написано в лагера край Шумен. На 9 август двата документа, заедно с писмо от генерал-фелдмаршал Витгенщайн, са препратени, каквато е съществуващата практика, до Министерството на външните ра-

²¹ Тази инициатива, както и цитираните документи тук и по-долу се разглеждат по публикацията на Рачева, В. Руският политически фактор и българската идея за автономия (1806–1829). – Минало, 1999, бр. 1, 42–45 и пос. лит. Там е представена и политическата биография на Ал. Некович.

Шумен, 1828 г.

боти, за да бъде извършено проучване на авторите. Седмица преди това при Шумен пристига и пратеник на сръбския княз Милош Обренович, а именно българинът от Банско Михаил Герман. Той донася на Николай I дарените от сръбския княз 10 000 динара за руска полева болница и представя сръбските искания, свеждащи се основно до разширяване на сръбските граници и наследствена княжеска власт.

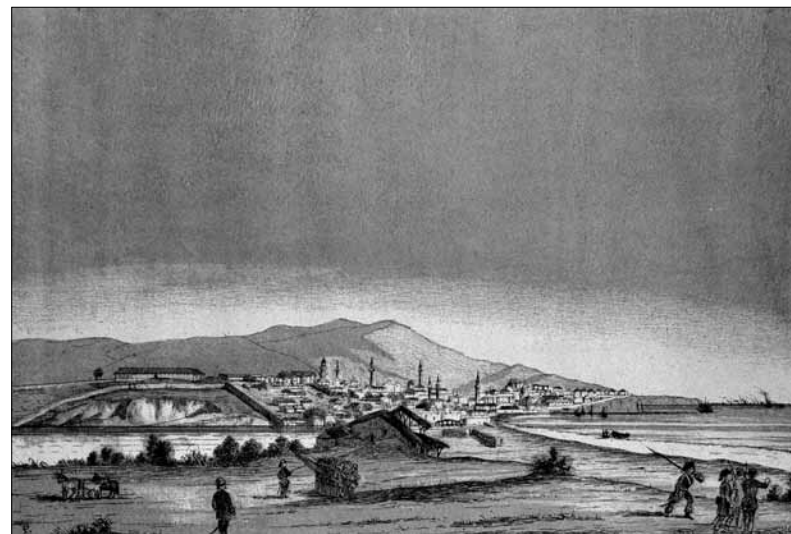
Ал. Некович е представител на емиграцията в Букурещ. Упълномощен е като *български депутат*, специално *депутат на преселените в румънските княжества българи* от името на тесен емигрантски кръг. Тринадесетте българи, подписали документа, живеят сега в Букурещ, но произлизат от различни краища на България. Според субективното мнение на съвременника на събитията Иван Селимински само няколко от подписалите пълномощното на Ал. Некович са *търговци от Турция*. Той критикува останалите, които имат претенции да

се уважават като родолюбци, но не са „подписани“ в това общополезно дело²². В документа от юли Ал. Некович се позовава на всички предишни български искания за гарантиран от Русия автономен статут в границите на Османската империя, издигани в различно време от началото на XIX в. Вероятно след като не получава отговор, на 30 септември 1828 г., ден след капитулирането на крепостта Варна, той подава нов Меморандум, идентичен на този от 30 юли. Скоро с писмо до генерал-майор Делингсхаузен император Николай I нарежда да се съберат повече данни за българския представител и да се проверят пълномощията му. Затегналата се война и очертаващата се втора кампания, която ще се води изцяло на българска територия, вероятно са сред причините, активирали интереса на руските официални среди към българските инициативи.

Междувременно от Девня на 22 септември пълномощното на Некович е изпратено до руския външен министър. То е придружено с нова, недатирана молба. В нея се излагат нуждите на българите във Влашко и Молдова, чийто брой нараства в хода на войната с нови преселници, част от които са и от районите на Добруджа. Искане се българите да бъдат освободени от някои данъци, да имат свои съдилища и църква с отделна администрация, подобно на арменците и евреите. Да им се предостави също така училищна автономия, за да обучават децата си на роден език. Искане се също да бъде избран един Главен попечител, който да се застъпва за заселниците пред княжеските власти. Като общ началник на всички българи, пръснати *където и да било във Влашко*, той ще допри-

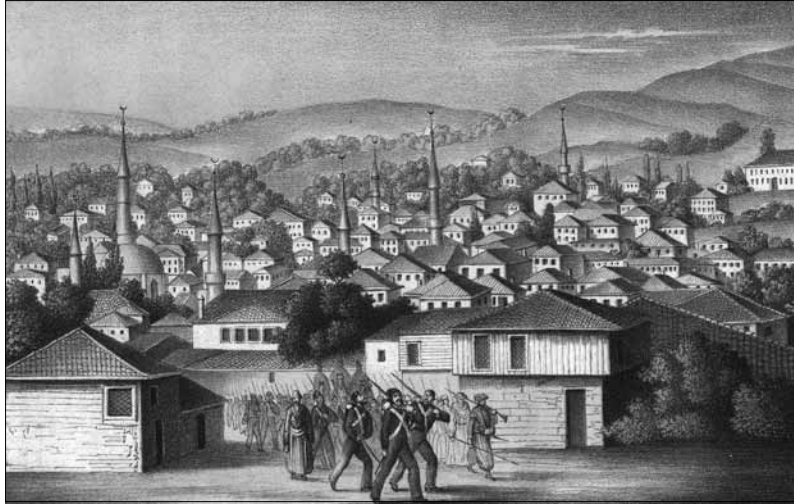
²² Романски, С. Българите във Влашко и Молдова. Документи. С., 1930, с. 38, 41–42. Библиотека д-р Иван Селимински (БИС), 1904, т. II, с. 57, 62–63. Иван Селимински упреква инициаторите също и в това, че след смъртта на Ал. Некович (който умира в превзетата от русите Силистра в навечерието на сключване на примирие през 1829 г.) нямали *честолоблието* да изпратят в руския щаб друго лице като *представител на нашия народ*.

Войници на варненския бряг

несе те да се запазят като отделна народност. Както показват следващите събития, за такъв ще бъде избран през 1830 г. Васил Ненович поради последвалото в резултат от войната и Одринския мир масово българско преселение от районите, пряко обхванати от бойния театър.

Като отчетем поетите от император Николай I пред европейските съюзници ангажименти преди началото на войната и заявените при обявяването ѝ цели, в които за българите не се споменава нищо, а също и затегналите се военни действия, едва ли е разумно да очакваме положително решение по българските искания. Но явно руската дипломатия прави необходимите проучвания и връща на императора специална папка със заглавие *Дело на българския депутат Александър Некович, явил се в руския лагер при Шумен, и оттук отправено за лично представяне на Господаря Император, под Варна, 2 ноември 1828 г.* Папката съдържа и недатиран анонимен документ, който представлява проект за освобождени-

Шумен. Старинна гравюра

ето на българите, а съдържанието му насочва към вероятния съставител – представител на Дипломатическата канцелария при действащата армия. Руското командване, с оглед на конкретната военна ситуация, съставя свой мимолетен проект за българите, в който се посочват граници на независима България, управлявана от *принц* или *господар*, уреждане на администрация и българска войска начело с руски офицери. Този проект, разбира се, не е реализиран. Той остава и до днес в руските архиви, не е публикуван и за него съдим само по откъслечни позовавания на съветски автори²³.

Да се върнем обаче към военния театър, където в края на 1828 година зреят събития, довели впоследствие до най-масовото българско изселване през Възраждането, засегнало не само Добруджа, но и цяла Източна България. През есента руското командване взема решение за оттегляне на войските си от Шумен, което става под непрестанните атаки на противни-

²³ Конобеев, В. Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. С., 1972, с. 220.

ка. Макар крепостта да е разглеждана като ключова позиция за контрола върху пътищата, водещи през Балкана от Варна към Бургас и от Козлуджа към Айтос, оттеглянето в тази част на годината се налага не само от невъзможността да бъде превзета, но и от нуждата да се съхранят надеждни комуникации с руския тил във Влахия и Молдова. Не по-добре стоят нещата и при Силистра, въпреки надеждите в късната есен тя да бъде превзета. Рано настъпилата зима е съпроводена с ледоход по р. Дунав, което изолира руската дунавска флотилия от военните действия и прави реална опасността действащата в Добруджа руска армия да се окаже без собствен тил.

Единственият голям успех в края на кампанията от 1828 г. е капитулирането на Варна, където руските войски влизат на 29 септември. За първи път в историята на руско-турските войни крепостта минава в руски ръце. Това им осигурява както отправен пункт за операциите през следващата 1829 г., така и контрол върху удобно пристанище за снабдяване по море с провизии, боеприпаси и нови попълнения за армията. Още повече, че русите владеят и други два по-малки пункта за снабдяване по море – Кюстенджа и Каварна. В началото на ноември Втора армия, с изключение на гвардията, се установява на зимни квартири в района на Бабадаг, Варна, Хаджиоглу Пазарджик и Провадия. За първи път е решено руската армия да зимува отсам Дунав. И докато дипломатите се радват, че за четири месеца армията е постигнала това, което не е правено досега срещу Османската империя, а именно: *да се закрепят твърдо на десния бряг на Дунав и в България*, то редица военни специалисти отчитат същото като голяма грешка. Руската войска е силно уморена, топяща се от епидемии, от системно недохранване и липса на лекарства, превързочни материали и зимно обмундиране – проблеми, които тепърва ще се засилят предвид климатичните условия в Добруджа през зимата. Военните болници са препълнени не толкова от ранени, колкото от заразени с чума, холера или дизентерия. Дори генерал Дибич заминава спешно за обхва-

Военна рисунка на областта между Дунав и Константинопол, 1829 г.

натия от чума Букурещ, за да премести щаб-квартирата на действащата армия в Яш²⁴.

Жизненоважно за успешното завършване на войната от страна на Русия става провеждането на бърза и успешна втора кампания. По традиция и поради климатичните условия тя започва през май 1829 г. Но подготовката за успешния ѝ завършек тече далеч по-рано и по-енергично. Съществено е възстановяването на „единоначалието“ в армията. Император Николай I се отказва лично да присъства на бойния театър и през февруари 1829 г. официално поверява командването на Дунавската армия на енергичния и амбициозен генерал И. Дибич, който така получава възможност да осъществи мечтания от него още през 1828 г. пробив отвъд Балкана. Николай I не просто сменя главнокомандващия, но му дава изключително широки военни и политически пълномощия, както показва запазената кореспонденция между двамата. Впрочем с такива правомощия и с доверието на монарха разполага и другият целеустремен и амбициозен довереник на императора, генерал-фелдмаршал Паскевич-Еревански, главнокомандващ на Кавказкия фронт и през 1829 г.

Едно от първите действия с трайни последици, наредено от император Николай I след връщането му в Петербург, е организирането на пълна блокада на Дарданелите, въпреки откритата съпротива срещу тази мярка на останалите Велики сили, най-вече на Англия. Успешното завършване на операцията, осъществено още през зимата, ще гарантира пълното господство на руския флот в Черно море и решаващото му съдействие за успешното реализиране на рискови операции. Такава е например превземането на Созопол, осъществено още през февруари и март 1829 г. Това е първото пристанище

²⁴ Шишов, А. Цит. съч., 75–78. *Внешня политика России...*, т. 7 (15), 636–643, д. 210. *Кратка история на Добруджа...*, с. 120. Боев, Р. Руски документи и материали за крепостта Варна от 1828 г. – ВИС, 1980, кн. 3, 168–172.

на юг от Балкана, овладяно от руската армия. Последниците скоро стават ясни за султан Махмуд II и неговите военачалници. Созопол и районът се превръщат не само в опорна база срещу опитите на османската армия да застраши русите във Варна, но и в удобен пристан за складиране на боеприпаси, нови попълнения за отслабената армия и доставка на храни и фураж от руските черноморски пристанища. Не по-малко важна се оказва ролята на овладения от русите Созопол за вербуване на доброволци от християнското население на Източна Тракия, главно българи и гърци, за раздаване на оръжие и формиране на центрове на съпротива през пролетта и лятото на 1829 г., когато армията на генерал Дибич ще предприеме рискованото минаване на Балкана. Някои изследователи дори определят активността на българите в района на Черноморието и Източна Тракия с термина „въстание“²⁵.

На 7 май 1829 г. отново е обсадена Силистра и нейния двадесетхиляден гарнизон. Новият турски главнокомандващ Рашид Мехмед паша организира нападение от Шумен към Варна през Провадия и Нови пазар. Така Добруджа е отново в центъра на военните действия още с откриването на втората кампания. Решаваща се оказва умелата маневра на генерал Дибич, който на 30 май разбива при Кюлевча турските части, като по този начин прекъсва пътя им към Шумен. Въпреки създадените се условия за очаквано превземане на Шумен, руският главнокомандващ решава да предприеме мнима обсада на града и успява да заблуди противника, че подготвя сериозно сражение, изчаквайки превземането на Силистра, която

²⁵ *Внешняя политика России. XIX и начало XX в. Документы российского МИД. Серия II (1815–1830 гг.). Т. 8 (16). М., 1995, с. 10, д. 1, 51–53, д. 17, с. 62, д. 20. Боев, Р. Антитурското движение на населението от Българското черноморско крайбрежие през руско-турската война 1828–1829 г. – ВИС, 1970, кн. 5, 18–38. Боев, Р. Българският доброволчески корпус в руската армия от 1829 г. – ВИС, 1978, кн. 4, 84–90. Дойнов, С. Цит. съч., 79–81.*

План на Силистренската крепост. 1827 г.

пада на 18 юни. Рашид Мехмед паша е убеден, че русите се готвят за продължителна обсада и дори прехвърля в Шумен част от и без това неголемите турски сили, отбраняващи източните старопланински проходи. Така в края на юни шуменският гарнизон брои вече 40 000 души и тази сериозна сила фактически остава в тила на руската армия! Защото в същото време генерал Дибич предприема изненадващ за мнозина ход – преминава Стара планина с две колони в близост до Черноморското крайбрежие. Маньовърът от началото на юли е успешен, но и изключително рискован, защото за целта руският главнокомандващ (по най-оптимистичните изчисления) разполага с не повече от 37 000 души²⁶.

По-нататъшният ход на войната е подробно описан във всички учебници по история. На 11 юли русите влизат в Месемврия и Анхиало и така установяват връзка с черно-

²⁶ *Пейчев, А. Цит. съч., 106–107. Шишов, А. Цит. съч., 88–100.*

морския флот, командван от адмирал Грейг. Следват Бургас и Айтос. Последният град е един от малкото, при които се водят няколкочасови сражения. Военните историци изчисляват, че за дванадесет дни руската армия изминава с бой около 160 км по нелек терен и казашки отряди влизат в Карнобат, Ямбол, Сливен и Котел. Така към началото на август всички старопланински проходи от Котел на изток до Черно море са в руски ръце, което не само деморализира превъзхождащата по численост османска армия, но и прекъсва връзките на Шуменския гарнизон. В посочените градове изнемогващите и топящи се от развихрилите се епидемии руски сили намират сериозни количества боеприпаси и други запаси, складирани от турската армия. Това облекчава придвижването им, а трофейното оръжие е раздавано на българското население, след като още през май 1829 г. император Николай I е разрешил на главнокомандващия да въоръжава християнското население. По същото време, когато в района на бойните действия изглежда, че Османската империя изживява последните си дни, молбите от отделни населени места до главнокомандващия с искания за руско покровителство и оръжие за самоотбрана, за административно-фискална и църковна самостоятелност на българите стават масови²⁷.

На 8 август турският гарнизон в Одрин, който наброява по-малко от 12 000 души, приема руските условия за капитулация и генерал Дибич влиза в града. Сутринта на 2 септември 1829 г. мирният договор е подписан. Както е известно, в документа България като географско и политическо понятие, а българите като народ – не съществуват. Все пак в договора има една клауза, която пряко засяга българското население в източните части на Европейска Турция и в частност това в Добруджа. Става дума за чл. XIII, който предвижда обща амнистия за поданиците на двете империи, взели участие във

²⁷ Шишов, А. Цит. съч., 101–112. Пейчев, А. Цит. съч., 106–110. *Внешняя политика России...*, т. 8 (16), с. 206, с. 217, д. 80, с. 227, д. 85.

Влизането на руските войски в Одрин

военните действия или показали *привързаност към която и да е от двете договарящи се държави*. Въпреки гарантираната амнистия, на същите се позволява в срок от осемнадесет месеца да се преселят заедно със семействата си и движимо имущество в избрана от тях страна²⁸.

Предвид масовото въоръжаване на християнското население от някои селища в последния етап на войната и активното му участие във военните действия и последвалите разграбвания на имущество на забегналите от войната жители, можем да си представим повсеместната нагласа за изселване сред българите. Редица приписки и летописни бележки свидетелстват също и за притесненията, на които ще са изложени българите от турска страна при оттеглянето на руските войски отвъд Дунав през пролетта и лятото на 1830 г. Всичко това увеличава преселническата вълна, която, според

²⁸ *Внешняя политика России...*, т. 8 (16), 266–270, д. 103.

единодушното мнение на изследователите, през месеците от май до септември 1830 г. отбелязва най-високата точка за целия възрожденски период. Ако се съди по броя на издадените при преминаване на реката билети от руските военни власти, тогава се изселват 86 700 души, които са вдворени в Бесарабия и Южна Русия. В тези цифри обаче липсва информация за емигриралите преди подписването на мира, за заселилите се във Влахия и Молдова, за онези българи, които са преминали без руско съдействие. Българската историография днес изчислява броя на преселниците от тази война на около 130 000 – 140 000 души²⁹.

Същевременно в навечерието на подписването на мира император Николай I създава в Петербург „Специален комитет по Източния въпрос“, който приема в началото на септември 1829 година решения, публично легитимиращи проведената от Русия външна политика. В тях се изтъква, че Русия няма изгода от разпадането на *такъв удобен съсед*, какъвто се явява Османската империя, а съдбата на народите в нея ще се договаря с останалите Велики сили. В подкрепа на очертаното трайно разминаване между българските политически желания и руските интереси може да се добави пророческото мнение на руския чиновник от свитата на ген. Дибич, Феликс Фонтон, изказано в личната му кореспонденция през далечната 1828 и отпечатано през 1862 година. Тогава той коментира, че българите напразно очакват освобождението си, защото българската държава ще възникне *след половин столетие*³⁰.

²⁹ *Мецгерюк, И.* Переселение болгар в Южную Бессарабию, 1828–1834 гг. (Из истории развития русско-болгарских дружеских связей). Кишинев, 1965. *Дойнов, С.* Преселнически движения от българските земи по времето на руско-турските войни през първата половина на XIX в. – Във: Русия и Българското възраждане. С., 1981, 308–310. *Димитров, С., Н. Жечев, В. Тонев.* Цит. съч., с. 142.

³⁰ *Разбойников, А.* Писмата на Феликс Павлович Фонтон от 1829 и 1830 г. – Балкански преглед, 1946, № 4, 50–52. *Рачева, В.* Към въ-

БЪЛГАРИТЕ И НЕОСЪЩЕСТВЕНАТА ИДЕЯ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА „АВТОНОМНО“ УПРАВЛЕНИЕ В ДОБРУДЖА

Още в самото начало на българската драма в Главния щаб на действащата руска армия започват да пристигат първите сведения за остра турска реакция по повод масовото изселване, обхванало големи български области. Запазени и частично публикувани официални документи показват ново отношение на властите към немюсюлманското население. Те свидетелстват и за предприети от правителството специални усилия за връщане на българските бежанци. С такива мисии са натоварени не само отделни турски чиновници, ангажирана е също така и Цариградската патриаршия. Интервенциите за връщане на българите продължават пред властите на Дунавските княжества чак до 1839 г. Интересно е да се знае, че само около една пета от българските преселници успяват да се върнат по родните си места.

Силното брожение сред част от изселените се във Влахия и Молдова българи в полза на завръщането в родината и разпространяващите се сред тях сведения, че османското правителство е готово на данъчни отстъпки³¹, пораждат през 1831 г. сред някои представители на българската емиграция във Влашко интересната идея за създаване на българска

проса за политическата култура на възрожденския българин от втората четвърт на XIX век. – История, 2003, бр. 3–4, с. 51.

³¹ *К. Велики, В. Трайков.* Българската емиграция във Влахия след руско-турската война от 1828–1829 г. Сборник от документи. С., 1980. *Трайков, В.* Българската емиграция във Влашко след руско-турската война от 1828–1829 г. – Във: Одринският мир от 1829 г. и балканските народи. С., 1981, 153–162. *Документи* за българската история. Т. 3. Документи из турските държавни архиви. Ч. 1 (1564–1872). Ред. и превод П. Дорев. С., 1940. *Медведева, О.* Материали российско консулства в Сливене как источник для изучения положения болгарского населения в 30-е годы XIX века. – Славяноведение. 1995, № 1, с. 72.

област с особен статут в Добруджа. Проектът за българско привилегировано управление в Добруджа не е непознат на българската историография. Той става известен за по-широк кръг читатели след частичното обнародване на архива на д-р Иван Селимински в началото на ХХ в. Допълнителна светлина се хвърля след 1930 г., когато излиза интересен том с документи за българите във Влашко и Молдова, събрани, преведени и публикувани от Стоян Романски. Но популярност в академичните среди тази политическа акция дължи на изследванията на Н. Жечев, В. Тонев, О. Маждракова-Чавдарова, И. Дамянов и др.³² Въпреки това и до днес остават неизяснени редица въпроси около проекта и предприетите от инициаторите опити за реализирането му, а отговорите все още се търсят главно в българските наративи.

Иван Селимински свидетелства, че първоначално идеята за създаване на привилегировано управление на завръщащите се бежанци се отнасяла за областите, от които българите се изселили най-масово, т.е. Източна България и черноморските градове. За да получат подкрепа от Портата, инициаторите привлекли и представители на гръцкото население. Но липсата на средства, възникналите противоречия между участниците са сред причините, поради които начинанието, което засега не е документирано по други свидетелства, остава само идея.

³² Романски, С. Цит. съч. Дамянов, И. Проекти за създаване на независима българска държава през 1828–1829 г. – Във: Одринският мир от 1829 г. и балканските народи. С., 1981, 37–152. Трайков, В., Н. Жечев. Българската емиграция в Румъния XIV в. – 1878. С., 1986, 110–113. Маждракова-Чавдарова, О. Задграничното представителство на нацията – алтернатива за българите през Възраждането (до Парижкия мирен договор 1856 г.) – Исторически преглед, 2000, кн. 5–6, 37–38. Тонев, В. Идеята за българска автономия в Добруджа през 1829–1831 г. – Във: Изследвания в чест на чл.-кор. проф. Страшимир Димитров. С., 2001, т. 2, 512–522.

Не знаем кога точно се е зародила идеята за създаване на привилегировано управление в Добруджа чрез съдействието на Високата порта, но през пролетта на 1831 г. са предприети от българска страна първи стъпки за реализирането ѝ. Те съвпадат по време с целенасочените усилия на турското правителство пред Диваните на Влахия и Молдова и пред руските окупационни власти там да върне по родните места поне част от бежанците.

Историографията днес сочи като инициатори намиращите се в Букурещ Васил Ненович от Свищов, Иван Селимински от Сливен, Анастас Кипиловски от Котел, Михаил Кифалов от Тетевен, Никола Пиколо от Търново³³. В този кръг от съмишленици са и по-малко познатите Симеон Априлович от Габрово, Васил Николаев Елехтер от Черна вода, а така също и Ради Сараф, хаджи Христо хаджи Жеков, Йордан Деблеев, Васил хаджи Михайлов – всички емигранти във влашката столица. Някои сведения и допълнителни издирвания ми дават право да причисля към радетелите на проекта и Атанас Некович, който не само е запознат с идеята, но и открито започва да агитира бежанците да се готвят за изселване в Добруджа³⁴. Така пазената в тайна според И. Селимински

³³ Биографични данни за тях вж.: Бешевлиев, В. Доктор Никола Сава Пиколо и гръцкото освободително движение. – Във: Сто и петдесет години от Гръцкото въстание 1821–1828. С., 1973, 79–87. Кристанов, Ц., Н. Пенаков, С. Маслев. Доктор Иван Селимински като лекар, учител и общественик. С., 1962. Жечев, Н. Културна дейност на българската емиграция в Букурещ през тридесетте години на ХІХ в. – Във: Българо-румънски литературни взаимоотношения през ХІХ в. С., 1980, 207–212, 217–219. Бояджиев, П. Букурещки съвременници на Петър Берон. С., 2003.

³⁴ Рачева, В. Цит. съч., с. 52. Тук и по-долу предложената версия за тази българска политическа идея се опира на изнесеното в цитираната публикация. Свидетелствата на Иван Селимински за проекта и опитите за осъществяването му са пръснати в цитираната поредица Библиотека д-р Иван Селимински (БИС). Вж.: С., 1904, т. 1, с. 20. С.,

Никола Пиколо

българска акция станала достояние на руските военноадминистративни власти в Дунавските княжества.

Инициаторите, за които имаме достатъчно биографични сведения, са политически или просветно ангажирани. Тези от тях, които са се заселили в княжествата от по-рано, дори заемат различни административни служби в Букурещ и познават политическото устройство и управлението на Влахия. Важно е също да се отбележи, че почти всички от организаторите, чиято биография познаваме, са свързани по някакъв начин с руското посолство в Букурещ или са били ангажирани в кампанията по изселването на българите от 1830 г. Но дали им достигат политически опит и настойчивост, финансово обезпечени ли са и добре ли са запознати с детайлите на „голямата политика“, за да успеят да реализират замислената от тях акция?

1904, т. 2, с. 1, 41, 73–74, б. 31. С., 1905, т. 3, с. 17, 18, 23. С., 1907, т. 5, с. 7. С., 1907, т. 6, с. 17. С., 1930, т. 11, с. 106-109. С., 1931, т. 14, с. 10.

Групата около Васил Ненович възнамерява да поиска от султан Махмуд II права и привилегии за опустошената след войната Добруджа и по-специално за северната ѝ част, ограничена от т.нар. Траянов вал. Интересно е да се възстанови представата на някои от инициаторите за устройството на проектираната особена област. Техните разбирания могат да бъдат косвено изяснени чрез политическата терминология, с която боравят през тридесетте и четиридесетте години на XIX в. Цитираният неколккратно Иван Селимински например пише, че българите решават да *поискат от Турция разрешение да се основе едно българско княжество в Добруджа*. В писмо от 17 септември 1840 г. до Васил Априлов и Николай Палаузов той твърди, че Васил Ненович *пръв замисли най-старателно този проект за образуване на българско самостоятелно княжество или друго някакво привилигирано българско управление в Добруджа*. Тук възрожденецът никъде не е изписал експлоатираното от историците понятие „автономия“. За Селимински термините *автономен* и *независим* са почти синоними и както личи от кореспонденцията му, той ги използва в смисъл на *политическо съществуване*. От друга страна, Селимински познава и използва термина *автономия*, но за него той е белег за висока степен на независимост. Вероятно в разглежданата тук идея от 1831 г. за *българско княжество в Добруджа* съвременниците не са влагали този смисъл за политическа самостоятелност, с каквато е натоварен впоследствие от историографията проектът.

Инициаторите около Васил Ненович смятат да се допитат до авторитетното мнение на висшия държавен служител и довереник на султана, внука на епископ Софроний Врачански Стефан Богориди и да го упълномощат за преки контакти с централната власт³⁵. За посредник между Богориди и емигрантските дейци е определен д-р Никола Пиколо, който

³⁵ За Стефан Богориди вж.: Начов, Н. Княз Стефан Богориди, биографичен очерк. С., 1929.

в периода 1828–1829 г. заема различни административни длъжности в Букурещ и дори става личен лекар на генерал Павел Киселев, оглавяващ руската администрация в окупираните Влахия и Молдова. Именно от него зависи решаването на много от проблемите на българската емиграция по онова време.

Предприетите от съмишлениците стъпки се свеждат до следното. Ако Ст. Богориди се съгласи да съдейства, те смятат да изпратят една делегация в Цариград, която да увери султана, че щом бъдат дадени права и привилегии за опустошената след войната Добруджа, там ще се завърнат не само сега изселените се, но и по-рано емигрирали българи. В своя *Исторически спомен*, писан около 1855 г., Иван Селимински обосновава по интересен начин тогавашното решение организаторите да се обърнат пряко към султана, без да търсят традиционното посредничество на Русия. Той се позовава на чл. XIII от Одринския мир. Според тяхната представа, *бежанците не се считаха турски поданици, но независими от султана. Тъй щото имаха пълно право да третират подобни въпроси с него*, пише Селимински. Това самочувствие на дейците вероятно се подхранва от международно гарантираната в договора възможност след края на войната в продължение на осемнадесет месеца българите да избират във Влахия или в Молдова, в Русия или в Османската империя да се заселят.

Отначало личният имперски съветник на султана и бъдещ княз на о. Самос Богориди дава положителен отговор и уверява радетелите, че делото може да разчита на успех повече от всякога. Изследователите допускат, че благосклонността му не е продиктувана само от политиката на Портата към българите по това време, но също от това, че подобна идея импонира на Стефан Богориди и в личен политически план. Именно в началото на тридесетте години той участва в разработването на автономистични проекти за някои турски провинции като средство за регулиране на възникнали кон-

Княз Стефан Богориди

фликти между османската власт и нейните поданици. По свидетелството на Иван Селимински много скоро обаче Стефанаки бей загубва желание да работи за проекта. Разчитайки прекалено на неговото ходатайство, инициаторите лесно намират обяснение за своя провал именно в последвалия от негова страна формален отказ от участие, продиктуван, както допуска Ив. Селимински, от намесата на споменатия по-горе сръбски довереник Михаил Герман (българин от Банско, представител на Белград във Влашко, намиращ се по това време в Цариград, но временно изпаднал в немилост пред руския посланик и пред Милош Обренович).

Стефан Богориди обаче е преди всичко политик, който се съобразява с реалностите на деня. Той участва в делегацията, изпратена от Високата порта в Петербург за преговори по регулиране механизмите за прилагане на някои от клаузите в Одринския мир, постигнала на 2 април 1830 г. окончателна договорка за намаляването на финансовите тежести на войната за Османската империя. Богориди е добре политически обигран и знае, че изтеглянето на руските войски от окупираните български територии и от двете княжества се обвързва с изпълнението на условията за Сърбия и с изплащането на контрибуцията. Трудно допустимо е лице с неговата информираност, контакти и не на последно място – с неговия характер, да се влияе лесно от чуждо мнение. За да преустанови толкова скоро своето съдействие за разглеждания тук български проект от 1831 г., той вероятно е ръководен от политически съображения, които остават все още неизяснени документално. За непосветените организатори във Влахия обаче

единственото обяснение за голямата промяна в поведението му си остава намесата на Михаил Герман.

Мемоарните свидетелства сочат и други възможни причини, поради които проектът не само че не се осъществява, но дори не се стига до преговори със султана. Към края на юни 1831 г. в Букурещ избухва повторно холерна епидемия и властите вземат мерки с цел локализиране разпространението на болестта. Предприето е разреждане на населението и ограничаване на движението му в засегнатите райони. Тези пречки подсилват противоречията между недостатъчно организирани и страдащи от липса на средства дейци. Съществува и трети, немаловажен момент. Повечето документи, съдържащи български искания за връщане, сочат като крайна цел напуснатите родни места³⁶. Логично възникват въпросите – дали бежанците биха пожелали да се заселят в Добруджа? И не обрича ли евентуалният отрицателен отговор предварително на неуспех идеята за изкуствено създадена етнически еднородна българска област?

---

³⁶ БИС, С., 1931, т. 14, с. 10. Кристианов, Ц., Н. Пенаков, С. Маслев. Цит. съч., 105–106. Тонев, В. Добруджа през Възраждането..., 197–198. Романски, С. Цит. съч., 172–202. К. Велики, В. Трайков. Цит. съч. Димитров, С., Н. Жечев, В. Тонев. Цит. съч., с. 159.

МЕЖДУ РЕФОРМИТЕ И РЕВОЛЮЦИЯТА. МИДХАТ ПАША И БЪЛГАРСКОТО НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ ПРЕЗ 1864–1868 г.

Милена Тафрова

Кримската война (1853–1856) завършва с привиден успех за Османската империя. Русия, големият съперник на падишаха, е победена, а нейното влияние на Балканите е силно отслабено¹. Но остракирането на Петербург от делата в държавата на султана има своята цена. Цариград е принуден да приеме все по-нарастващата намеса на Англия и на Франция в политическия и в икономическия живот на империята и да се съобразява често с желанията на управляващите кръгове в Лондон и в Париж.

Първите сигнали за новото статукво на Балканите идват още през януари 1856 г. На среща между великия везир и посланиците на Англия, на Франция и на Австрия в Цариград се обсъжда англо-френско-австрийски посланически проект за преобразувания². Резултатът не закъснява и седмица преди откриването на Парижката мирна конференция официално е оповестена широка програма за реформи, известна като Хатихумаюн от 6/18 февруари 1856 г. Внимателният прочит на достъпния изворов материал сочи, че постановленията на двете реформени програми почти напълно съвпадат. Освен това декларираните обещания за преустройство са вписани в сключения на 30 март 1856 г. Парижки мирен договор, с кое-

---

¹ Генов, Г. П. Източният въпрос. Част втора. С., 1926, 90–91.

² Документи за българската история. Том V, част I. Документи за новата история на българския народ. Из Виенските държавни архиви 1830–1877. Събр. П. Ников. С., 1948, с. 51.